

Jacek Laberschek (Kraków)

## Zamek Czorsztyn i jego królewscy zarządcy w czasach jagiellońskich

Utworzenie czorszyńskiego okręgu zamkowego, obejmującego zamek i pobliskie miejscowości na granicy z monarchią węgierską wiązało się nierozdzielnie z reformami ustrojowymi, gospodarczymi i wojskowymi Kazimierza Wielkiego, mającymi na celu uzyskanie stałych dochodów ze zreorganizowanych dóbr monarszych i zapewnienie bezpieczeństwa nadgranicznym obszarom państwa<sup>1</sup>. Daty ramowe powstania czorszyńskiego królewskiego klucza majątkowego można dokładnie wytyczyć, wykorzystując w tym celu kilka czternastowiecznych dokumentów, dotyczących określonych włości koło Czorsztyna, które pierwotnie należały do klasztoru klarysek ze Starego Sącza, a następnie do monarchy. Dokonana w krótkim czasie zmiana własności tych dóbr – z klasztornej na królewską – jest wymowną ilustracją realizacji królewskich zamierzeń w dziele budowy prężnych, królewskich majątków.

Istotne znaczenie dla przedstawienia tego procesu ma szczególnie dokument z 1336 r., zawierający postanowienie Salomei, opatki starosądeckiej, o lokacji na prawie niemieckim wsi Tylmanowa nad Dunajcem<sup>2</sup>, dowodzący niezbicie, iż tereny wokół Czorsztyna w połowie lat trzydziestych XIV w. należały jeszcze do starosądeckich klarysek. Nie mniej ważny jest inny dokument z 1348 r., dotyczący lokacji na prawie niemieckim przez króla Kazimierza Wielkiego miasta Krościenka, świadczący wymownie o przejęciu przed tą datą całego terytorium przez króla. W akcie drugim jest też mowa o zwolnieniu mieszczan Krościenka od opłat cła w królewskiej komorze celnej pod Czorsztynem, czyli pod zamkiem Czorsztyn<sup>3</sup>. Cło to, jak

<sup>1</sup> J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowych badań*, Kraków 2001, s. 143–148; J. Laberschek, *Czy istniał w średniowieczu system obronny na Jurze?*, „Teki Krakowskie”, t. 12, 2000, s. 167–179.

<sup>2</sup> KDMp, t. 3, nr 648.

<sup>3</sup> *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1890, nr 12; ks. B. Krzan, *Klejnot zagubiony w górach. 700-lecie Krościenka nad Dunajcem*, Kraków

wiadomo, z dokumentu lokacyjnego Kluszkowice z 1320 r., wystawionego przez opatkę starosądecką Stronislawę, należało pierwotnie również do klarysek<sup>4</sup>. Jeśli w tych rozważaniach uwzględni się również dokument klarysek starosądeckich z 1334 r. dla Sromowiec Niżnych i Wyżnych<sup>5</sup>, można dojść do wniosku, iż wspomniane wyżej przejęcie Czorsztyna i pobliskich wsi przez monarchę nastąpiło w latach 1336–1348.

Prawdopodobnie już wtedy skonfiskowane klaryskom dobra, obejmujące zamek Czorsztyn<sup>6</sup> i wsie: Grywałd, Kluszkowce, Maniowy, Sromowce Niżne i Wyżne oraz Tylmanowa, zostały obrócone na monarszy klucz majątkowy z ośrodkiem na zamku Czorsztyn. W dokumencie biskupa krakowskiego Bodzęty z 1359 r., czyli jeszcze z okresu panowania Kazimierza Wielkiego, na określenie tego klucza użyto charakterystycznego, obiegowego wówczas terminu *districtus*, czyli dystrykt<sup>7</sup>. Dystrykt czorsztyński, podobnie jak inne okręgi zamkowe z tego czasu, znajdował się pod zarządem burgrabiego mianowanego osobiście przez króla Kazimierza Wielkiego, a podporządkowanego prawdopodobnie nie tyle królowi, co raczej generalnemu zarządcy majątków królewskich w ziemi krakowskiej i sandomierskiej, tzw. wielkorządcy generalnemu<sup>8</sup>. Burgrabia rozliczał się ze wszystkich dochodów i wydatków związanych z administrowaniem majątku, obronnością zamku i sprawowaniem urzędu, nie wyłączając nawet własnego wynagrodzenia. Wspomniany urzędnik – jako samodzielny zarządca zamku czorsztyńskiego – utrzymał się na tej placówce do początku XV stulecia. W tym czasie określano go w źródłach jednoznacznym terminem *burgravius* albo też zamiennie terminem *castellanus*, jak choćby w 1381 r. w dokumencie króla Ludwika Węgierskiego, zawierającym polecenie dla burgrabiego, jego zastępcy i załogi zamkowej nierobienia przeszkód kartuzom z Lechnicy na Spiszu w połowie ryb w Dunajcu<sup>9</sup>. Termin *castellanus*, użyty w tym dokumencie,

1988, s. 22–25; S. Kolodziejcki, *Kierunki rozwoju przestrzennego Krościenka nad Dunajcem w okresie średniowiecza (Uwagi polemiczne)*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 19, 1985, s. 87–92; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Krościenko*, SHGK, cz. 3, z. 1, s. 153; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.*, Kraków 1985, s. 123–124, 188–189.

<sup>4</sup> KDMp, t. 2, nr 579; F. Sikora, *Kluszkowce*, SHGK, cz. 2, z. 4, s. 556–558.

<sup>5</sup> KDMp, t. 3, nr 642.

<sup>6</sup> O początkach tego zamku zwanego pierwotnie Wroninem szczegółowo piszą: Cz. Deptuła, *Czorsztyn czyli Wronin*, Lublin 1992; tenże, *Geneza zamku czorsztyńskiego i jego roli w regionie Pienin – legendy, domysły i fakty*, „Prace Pienińskie”, t. 7, Szczawnica 1995, s. 4–16; tenże, „*Dominae Sandecenses*” XIV w. a schyłek władztwa klarysek nad górnym Dunajcem, w: *Ojczyzna i wolność. Prace ofiarowane Profesorowi Janowi Ziółkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczuk, E. Ziółek, Lublin 2000, s. 81–91; S. Kolodziejcki, *Średniowieczne budowle warowne w dolinie Dunajca w świetle nowszych badań*, „Rocznik Sądecki”, t. 20, s. 16–17; tenże, *Wronin czyli Czorsztyn*, „Teki Krakowskie”, t. 2, 1995, s. 178–180; tenże, *Czorsztyn*, w: *Leksykon zamków polskich*, pod red. L. Kajzera, Warszawa 2001, s. 146–148 i A. Skorupa, *Zamki i kasztele na polskim Podtatrze*, Kraków 2000, wyd. 3, s. 11–30.

<sup>7</sup> KDMp, t. 3, nr 370.

<sup>8</sup> J. Laberschek, *Czy istniał...system*, s. 173; J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo*, s. 145–146.

<sup>9</sup> KDMp, t. 1, nr 137; J. Rafacz, *Z dziejów czorsztyńskiego starostwa*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, t. 44, Lwów 1918, s. 293.



nie może być tłumaczony jako kasztelan ani tym bardziej jako starosta, albowiem nie ma dowodów na to, by w czasach Kazimierza Wielkiego i Ludwika Węgierskiego zamek znajdował się w dzierżawie u starosty–dzierżawcy albo w zastawie u starosty–zastawnika.

Z licznej grupy czternastowiecznych burgrabiów czorszyńskich posiadających pełnię władzy nad zamkiem i dobrami zamkowymi z imienia i miejsca pochodzenia znana jest tylko jedna osoba, a mianowicie Bolko książę opolski, tytułowany w 1381 r. kasztelanem z Czorsztyna. Burgrabiowie piętnastowieczni, począwszy od 1413 r., byli już na służbie u czorszyńskich starostów niegrodowych, o czym piszę niżej. Wyjaśnienia wymaga status znanych z imienia burgrabiów z początku XV stulecia, zwłaszcza Zakliki z Rudna, pełniącego ten urząd w latach 1400–1402<sup>10</sup>, a może też nieco dłużej. Nie wydaje się, że był on wówczas zależny od starosty–zastawnika, nie ma bowiem dowodów ani przesłanek na to, że dobra czorszyńskie były wówczas starostwem niegrodowym. Dokument królowej Jadwigi z 1393 r. wystawiony dla klasztoru kartuzów w Lechnicy, zawiera tylko ogólne polecenie dla tenutariuszy, burgrabiów i oficjalistów zamku Czorsztyn, *qui pro tempore fuerint*, by nie niepokojili klasztoru z powodu młyna, jaki ma na Dunajcu, lub też domagali się i pobierali od niego niesłuszne opłaty, nie wskazując żadnej konkretnej osoby, odpowiedzialnej za przestrzeganie postanowień dokumentu<sup>11</sup>. Inny dokument Jana z Tęczyna kasztelana i starosty krakowskiego z 1404 r., dotyczący rozstrzygnięcia sporu między zamkiem Czorsztyn a kartuzami z Lechnicy, przysądzający zamkowi połowę rzeki a klasztorowi drugą połowę, również używa ogólnego, nieprecyzyjnego terminu *procuratores ipsius castris*, nie przytacza natomiast imiennie żadnej konkretnej osoby pełniącej urząd tenutariusza<sup>12</sup>. Co prawda w latach 1406–1407 występuje *capitaneus* czyli starosta, z którego polecenia sługa Myczek przetransportował określoną ilość soli z Bochni do zamku Czorsztyn<sup>13</sup>, jednak i on występuje bez imienia i miejsca pochodzenia, trudno zatem stwierdzić, czy jest on tenutariuszem zamku, czy raczej burgrabią, którego określono w tym przypadku terminem *capitaneus*, co się wówczas często zdarzało. O tenutariuszu czorszyńskim nie ma również mowy w dokumencie króla Władysława Jagielly z 1399 r., zezwalającym Mikołajowi i Jakubowi z Krakowa oraz Mikołajowi z Nowego Sącza na poszukiwanie i wydobywanie agatu w dystrykcie zamku królewskiego Czorsztyn<sup>14</sup>. O sprawowaniu w tym czasie przez burgrabiego pełni władzy nad zamkiem i majątkowym kluczem zamkowym zdaje się świadczyć niezbita zapiska sądowa z 1401 r., zawarta w najstarszej księdze sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim, informująca o wystąpieniu przed tym sądem Zakliki burgrabiego czorszyńskiego w sprawie swych pod-

<sup>10</sup> *Rachunki żupne bocheńskie z l. 1394–1421*, wyd. J. Karwasińska, AKH, t. 3, seria 2, Kraków 1939, s. 155, 158.

<sup>11</sup> Dok Pol, t. 1, nr 25; J. Rafacz, *Z dziejów*, s. 292–293.

<sup>12</sup> Dok Pol, t. 1, nr 32; ZDM, cz. 1, nr 256; J. Rafacz, *Z dziejów*, s. 292–293.

<sup>13</sup> *Rachunki żupne*, s. 164.

<sup>14</sup> KDWP, t. 3, nr 2010.

danych z burgrabstwa czorsztyńskiego. Zaklika dowiódł wówczas, iż jego ludzie nie są zobowiązani do stawania i składania zeznań przed tym sądem w sprawie z konkretnym mieszczaninem krakowskim, wykazał zatem, iż nie jest to sąd właściwy dla ludzi *sui burgrabiatus*<sup>15</sup>.

Wspomniany wyżej Zaklika burgrabia czorsztyński wywodził się z zamożnej szlachty małopolskiej. Dziedziczył w ziemi krakowskiej Korzkiew w latach 1389–1420 i części wsi w: Białym Kościele 1389–1409, Giebułtowie 1398–1399, Grębynicach 1394–1398, Rudnie 1395–1400, w ziemi sandomierskiej Syrokomli, a w ziemi lubelskiej wsie Jawidz i Niebrzegów<sup>16</sup>. Systematycznie pisał się po szczeblach kariery urzędniczej, uzyskując kolejno urząd burgrabiego czorsztyńskiego 1400–1402, starosty sądeckiego 1404–1405, starosty lubelskiego 1409–1415 i wreszcie podsędką krakowskiego 1418–1420<sup>17</sup>. W pamięci potomnych zapisał się złotymi zgłoskami jako dowódca czterdziestej siódmej chorągwi rodowej w bitwie pod Grunwaldem i uczestnik bitwy pod Koronowem, wydelegowany specjalnie do króla z wieścią o odniesionym zwycięstwie wojsk polskich. Z okresu jego władania Czorsztynem zachowały się ciekawe wiadomości o wysyłaniu własnego sługi ze wsi Rudno w parafii Poborowice w powiecie proszowskim do Bochni w celu transportowania określonej ilości soli z żupy bocheńskiej do zamku Czorsztyń, a mianowicie Stanisława syna włodarza z Rudna w 1401 i 1402 r. Ten obowiązek poddanych Zakliki z Rudna utrzymał się jeszcze w następnych latach, gdy był on już starostą sądeckim, a potem lubelskim, nie zarządzał zatem Czorsztynem. I tak dostarczycielem soli bocheńskiej w latach 1404–1405 był wspomniany Stanisław z Rudna, w r. 1407 Wojciech i Stanek kmiecie z Rudna, w 1408 r. Mikołaj Oczko i Stanek Korczek kmiecie z Rudna, w 1412 Stanek kmieć z Rudna, a w 1413 Michał z Rudna. Transportem soli zajmowali się też coraz częściej na polecenie zarządcy czorsztyńskiego mieszkańcy Czorsztyna i pobliskich miejscowości, jak: Myczek sługa starosty (burgrabiego?) w latach 1406–1407, Szczepan Gromoń z Krościenka w 1409 r., Hanusz Paczko z Czarnego (de Swarcz) czyli z Maniów w 1409 r., Maciej z Czorsztyna w latach 1410–1411, Paweł z Krościenka w 1413 r., a nawet sam burgrabia czorsztyński Mikołaj w 1410 r., i inne nie dające się poidentyfikować osoby<sup>18</sup>.

Tylko przez kilkadziesiąt lat dobra czorsztyńskie przynosiły monarchii dochody. W początkach XV w. znalazły się w licznej grupie królewskich zastawionych

<sup>15</sup> Najstarsza księga sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim, wyd. A. Kłodziński, „Archiwum Komisji Prawniczej”, t. 10, Kraków 1936 (dalej KSN), nr 984, 1000.

<sup>16</sup> F. Sikora, *Białe Kościół, Grębynice*, SHGK cz. 1, z. 1, s. 68; cz. 2, z. 1, s. 49; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Giebułtów, Korzkiew*, SHGK cz. 1, z. 4, s. 726–727; cz. 2, z. 4, s. 767; *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Warszawa 1983 (dalej SHGL), s. 92, 157; P. Szczaniecki, *Zamek w Korzkwi i jego właściciele*, Kraków 1998, s. 49–58; S. Kołodziejcki, *Zamek w Białym Kościele*, „Teki Krakowskie”, t. 2, 1995, s. 94–96; ZK, 2 s. 277; *Najdawniejsze księgi sądowe ziemi krakowskiej*, wyd. B. Ulanowski, SP, t. 8, nr 10398.

<sup>17</sup> *Rachunki żupne*, s. 155, 158; *Urzednicy małopolscy XII–XV w. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., Wrocław–Warszawa–Kraków 1990 (dalej UM), nr 318, 1310, 1310b, 1400.

<sup>18</sup> *Rachunki żupne*, s. 158, 162, 164, 167, 170, 172, 175, 177, 180, 182.

możnowładztwu, z których nie odprowadzano żadnych sum do skarbu. Odkąd Ludwik Węgierski zmniejszył sześciokrotnie podatek gruntowy z 12 do 2 gr z łanu i zrezygnował z danin i robocizn od poddanych z dóbr szlacheckich (Koszyce 1374), odtąd zaczyna pustoszyć skarbiec królewski i zaczyna brakować środków na funkcjonowanie aparatu władzy i państwowe potrzeby. W tej sytuacji królowie z dynastii Jagiellonów dla pokrycia niedoborów skarbu państwa permanentnie musieli zaciągać wysokie pożyczki pod zastaw licznych królewskich, m.in. właśnie Czorsztyna czy Długopola. Tracili w ten sposób na dziesiątki lat dochody z zastawionych dóbr. Ich odzyskanie mogło nastąpić tylko z chwilą pełnej spłaty długu, na to jednak rzadko znajdowały się środki. Możnowładcy przejmujący w ten sposób dobra królewskie i zarządzający nimi nazywani byli w źródłach tenutariuszami albo też starostami niegrodowymi, nie mieli uprawnień jurysdykcyjnych w stosunku do okolicznej szlachty, a dobra im przynależne zwane były tenutami albo starostwami niegrodowymi.

Do zastawu Czorsztyna doszło już w 1413 r., kiedy to król Władysław Jagiełło zapisał 700 florenów (pożyczonej sumy) na zamku Czorsztyn, mieście Krościenku i przynależnych do zamku wsiach: Sromowce Wyżne i Niżne, Maniowy, Grywald, Hałuszów, Tylmanowa, Ochotnica, Szczawnica Niżna i Wyżna oraz Kluszkowce Abrahamowi Czarnemu z Goszyc<sup>19</sup>. Rycerz ten – przedstawiciel starego, wpływowego niegdyś rodu Gryfów – należał do zaufanych osób Władysława Jagiełły, a potem jego syna Władysława III, o czym świadczą liczne królewskie nadania, zapisy sum i nominacje na urzędy o istotnym znaczeniu dla stanu finansów państwa właśnie na rzecz Abrahama, a mianowicie nadanie kamienicy w Krakowie w 1411 r., zapis na kluczu czorsztyńskim w 1413, nominacja na żupnika salin krakowskich w 1419, na urząd celnika krakowskiego przed 1433, na żupnika olkuskiego w 1439 r., wreszcie na urząd starosty grodowego sądeckiego przed 27 IV 1442. Starostwo czorsztyńskie dzierżył Abraham jeszcze w 1434, choć już w 1423 r. w związku z planami wydania córki Magdaleny za męża za Hińczę z Rogowa herbu Działosza wyznaczył jej w posagu część Goszyc oraz 700 florenów węgierskich i 500 grzywien, zapisanych żonie Apolonii na Czorsztyń i sąsiednich wsiach po 1413 r.<sup>20</sup> W czasie jego urzędowania król Władysław Jagiełło dwukrotnie, tj. w 1417 i 1423 r., przejeżdżał przez Czorsztyn, być może zatrzymując się w zamku. W 1425 r. tenże monarcha polecił staroście zamku Czorsztyn zachować kartuzów z klasztoru w Lechnicy w ich prawie do rybołówstwa na Dunajcu, a pod koniec swego życia zapewne czynił starania o odzyskanie starostwa czorsztyńskiego, skoro w 1434 r. wy-

<sup>19</sup> ZDM cz. 6, nr 1776.

<sup>20</sup> J. Laberscheck, *Gryfowie Kromolowscy w średniowieczu*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” nowej serii t. 3, Warszawa 1997, s. 20–22 i tab. I; tenże, *Goszycy*, SHGK, cz. 1, z. 4, s. 813–817; B. Czwojdrak, *Rogowscy herbu Działosza podskarbiowie królewscy*, Katowice 2002, s. 57, 122, 143, 200–201; Z. Łęczyńska-Skrętowa, *Czorsztyn*, SHGK, cz. 1, z. 3, s. 473–474; UM nr 1411; *Uzupełnienia do spisów urzędników małopolskich XII–XVIII*, oprac. W. Bukowski i in., Kórnik 1999, s. 102, nr 1411; J. Rafacz, *Z dziejów*, s. 294; M. Ludwig, *Besteuerung und Verpfandung königlicher Städte im spätmittelalterlichen Polen*, Berlin 1984, s. 278; K. Chłapowski, *Realizacja reform egzekucji dóbr 1563–1665. Sprawa zastawów królewskich małopolskich*, Warszawa 1984, s. 198.

dał zgodę Abrahamowi na odebranie sum należnych mu na dobrach zamku Czorsztyn oraz wsiach Gawłów, Baczków i Wola Gawłowska z kopalni ołowiu w Olkusz<sup>21</sup>. Z lat 1434–1444, czyli z okresu panowania Władysława III, zachowało się niewiele źródeł do starostwa czorsztyńskiego, co uniemożliwia prześledzenie historii wspomnianego klucza, jednak wydaje się wysoce prawdopodobne, że Abraham Czarny z Goszyc w pewnych krótszych okresach, gdy wymagała tego sytuacja polityczna, zarządzał jeszcze starostwem, jak choćby w lutym 1442 r., gdy nie stawił się przed sądem grodzkim krakowskim w sprawie z Katarzyną żoną Stanisława z Odonowa i Dorotą żoną Mikołaja wójta z Pińczowa, ponieważ był *in granciis in necessitate regali in Czorstin*<sup>22</sup>. Człowiek ten nadal odgrywał znaczącą rolę w aparacie skarbowym jako celnik krakowski i jednocześnie wyróżniał się aktywnością na niwie politycznej, wiążąc się w 1439 r. ze stronnictwem opozycjonistów szlacheckich, skupionych wokół osoby kasztelana bieckiego Spytki z Melsztyna i przystępując do konfederacji w Nowym Mieście Korczynie<sup>23</sup>. Warto wspomnieć, iż w 1440 r. w zamku czorsztyńskim zatrzymał się i spędził dwa dni król Władysław III, podążający na Węgry dla objęcia tronu<sup>24</sup>.

Za *Słownikiem geograficznym Królestwa Polskiego* upowszechniła się w literaturze historycznej, a zwłaszcza krajoznawczej, błędna informacja, jakoby starostą czorsztyńskim był Zawisza Czarny. Autor hasła Czorsztyn we wspomnianym słowniku Bronisław Gustawicz, nauczyciel gimnazjum św. Anny w Krakowie (dziś liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego), w ślad za wcześniejszymi rozmaitymi pracami mylnie zidentyfikował zamek Szowsten na Morawach – w którym wedle Jana Długosza z początku XV w. rezydowali rycerze–rabusie: Jan Rogala kasztelan wrocławski, wygnany z Polski, następnie uwięziony, a w końcu ulaskawiony za wstawiennictwem Zawiszy Czarnego, i Grot ze Słupczy herbu Rawicz ukarany przez króla konfiskatą dóbr – z zamkiem Czorsztyn. Po odbiciu tego zamku przez dworzan królewskich z rąk rabusiów miał on się, zdaniem Gustawicza, znajdować pod zarządem Zawiszy Czarnego. Identyfikację zamku Szowsten z Czorsztynem podtrzymał Grzegorz Jawor w artykule z lat 1985–1986, jednak nie zyskał uznania u kolejnych badaczy, tj. Jana Wroniszewskiego, Janusza Bieniaka, Jana Pakulskiego, Beaty Możejko, Sobiesława Szybkowskiego i Błażeja Śliwińskiego, którzy na dodatek wykazali, że rycerzami, którzy dopuścili się rozbojów, byli w istocie rzeczy Goworek z Dwikóz krewniak Grota ze Słupczy i Marcin Rogala z Wyrzysk kasztelan inowrocławski ojciec Jana Rogali. A zatem nie istnieją żadne przesłanki pozwalające łączyć osobę Zawiszy z Czorsztynem. Ten splot balamutnych informacji o

<sup>21</sup> *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, wyd. A. Gąsiorowski, Warszawa 1972, s. 67, 77; MS, t. 2 suppl. nr 41; t. 4 suppl. nr 599; KDMp, t. 4, nr 1313; J. Luciński, *Rozwój królestwa polskiego od schyłku XIV w. do XVII w.*, Poznań 1970, s. 153; J. Laberschek, *Gryfowie*, s. 21.

<sup>22</sup> GK, 7 s. 832–833.

<sup>23</sup> Epist., t. 2, s. 389.

<sup>24</sup> Długosz, *Annales*, lib. 11 i 12, 1431–1444, s. 224.

Zawiszy Czarnym, rzekomym staroście czorszyńskim, jest rezultatem fatalnego, niefrasobliwego połączenia trzech różnych, niepowiązanych ze sobą wiadomości, a mianowicie: legendarnej opowieści Długosza o zamku Szowsten, faktu, iż Zawisza był w latach 1417–1423 starostą spiskim, oraz faktu, iż najwcześniej poświadczony starosta czorszyński, tj. Abraham, miał przydomek „Niger” czyli „Czarny”, identycznie jak Zawisza<sup>25</sup>.

U schyłku panowania króla Władysława III i w początkach bezkrólewia po jego tragicznej śmierci pod Warną Czorsztyn znalazł się pod zarządem Mikołaja ze Skawiny, który dopuścił do władczenia zamkiem Mikołaja Ratułda ze Skrzydłnej starostę z sąsiedniego starostwa nowotarskiego. Ten jednak pobrał bezprawnie z dochodów i czynszów tejże tenuty 2000 grzywien i odmówił Mikołajowi ze Skawiny wydania zamku. W tej sytuacji w 1445 r. Mikołaj ze Skawiny i osobno Abraham z Goszyc pozwali Ratułda przed sąd grodzki krakowski, który 17 kwietnia tegoż roku wydał wyrok po ich myśli, skazując Ratułda na ustąpienie z zamku i zapłacenie owych 2000 grzywien, a ponadto 12 maja zobowiązał Mikołaja ze Skawiny do wydania zamku królowej Zofii, co poręczyli wymienieni imiennie panowie małopolscy<sup>26</sup>.

Kolejne zastawy Czorsztyna miały już miejsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka. W 1452 r. występuje jako *heres* czyli dziedzic, a właściwie tenutariusz Czorsztyna Jakub Pieniążek z Witowic herbu Jelita, autor pisma do rady miejskiej Bardiowa w północnej Słowacji, zawierającego prośbę o zwrot koni zabranych sołtysowi Stefanowi z Czergowa na Słowacji<sup>27</sup>. W latach 1462–1464 starostwo czorszyńskie znajdowało się w tenucie u Jakuba Obulca z Bronocic herbu Odrowąż podczaszego krakowskiego i poborcy podatkowego krakowskiego w latach 1461–1462, człowieka posłusznego królowi i dyspozycyjnego. To właśnie Jakub Obulec z woli króla represjonował w 1462 r. prałatów krakowskich, m.in. Jana Długosza, którzy ośmielili się sprzeciwić Jagiellończykowi i wybrać na biskupa krakowskiego duchownego nie mającego monarszego poparcia<sup>28</sup>.

W latach 1464–1467 znaczne zapisy na Czorsztynie otrzymał od króla Prokop Pieniążek z Krużlowej herbu Odrowąż niegdyś starosta sądecki (1444–1450), mają-

<sup>25</sup> SG, t. 1, Warszawa 1880, s. 869–873; B. Gustawicz, *Wycieczka w Czorszyńskie*, Warszawa 1881 (reprint Kraków 1989), s. 90–96; Z. Szromba, *Gustawicz Bronisław (1852–1916) geograf, przyrodnik, etnograf*, PSB, t. 9, 1960–1961, s. 174–175; J. Kurtyka, *Polscy starostowie na Spiszu w XV i w I połowie XVI w.*, „Acta Universitatis Nicolae Copernici”, Historia, t. 26, Toruń 1992, s. 204; J. Nyka, *Pieniny. Przewodnik*, Latchorzew 1999, s. 56; G. Jawor, *Z dziejów opozycji politycznej w średniowiecznej Polsce. Grot i Łukasz ze Słupczy (1370–1471)*, „Rocznik Lubelski”, t. 27/28, 1985/1986, s. 12–13; B. Możejko, S. Szybowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny z Garbowa herbu Sulima*, Gdańsk 2003, s. 54–57.

<sup>26</sup> [Wypisy] z *ksiąg dawnych sądowych ziemskich, grodzkich ziemi krakowskiej*, wyd. A.Z. Helcel, SP, t. 2, nr 3232–3233; GK, 9, s. 118–119; J. Rafańcz, *Z dziejów*, s. 294–295; tenże, *Dzieje i ustrój Podhala nowotarskiego*, Warszawa 1935, s. 44–45; S. Gawęda, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w I połowie XV w.*, Kraków 1966, s. 122.

<sup>27</sup> Dok Pol, t. 2, nr 111.

<sup>28</sup> GK, 16, s. 344, 480–481; ZK 17 s. 174; UM, nr 245; F. Sikora, *Obulec Jakub z Gór i Bronocic h. Odrowąż*, PSB, t. 23, s. 481–482.



cy za sobą spore doświadczenie w zwalczaniu rozbójnictwa na pograniczu polsko-węgierskim. Sumy te pozostawił następnie w spadku swym synom Andrzejowi, Jakubowi, Janowi i Piotrowi. Najstarszy z nich Andrzej cześnik krakowski, tytułujący się starostą czorsztyńskim od 1468 r., a także starostą muszyńskim, pozyskał od młodszych braci ich części i w 1470 r. stał się jedynym zastawnikiem tenuty czorsztyńskiej. Nie zarządzał jednak długo zamkiem czorsztyńskim, gdyż już w 1472 r. podskarbi koronny wypłacił mu 170 florenów za wykupiony zamek. Jako stały zastępca Jana Dembińskiego starosty generalnego krakowskiego czuwał, podobnie jak ojciec Prokop, nad bezpieczeństwem ludności na niespokojnym pograniczu polsko-węgierskim, korzystając często z pomocy rady miasta Bardowa i burgrabiego Makowicy Jakuba Czudera<sup>29</sup>.

Przez następne kilkadziesiąt lat starostwo czorsztyńskie pozostawało w rękach rodziny Paniewskich herbu Godziemba z Paniewa na Kujawach. Pierwszym przedstawicielem tej rodziny posiadającym zamek był Jakub Ciele, dzierżący wcześniej Kieżmark (1468). Zamek Czorsztyn przejął wraz z Janem Smolikiem z Strzeszkowic w rezultacie niezapłacenia przez króla sum dłużnych i dzierżył go jako starosta do 1481 r., uzyskując w międzyczasie dzięki zapisom królewskim kolejne sumy na zamku, w 1477 i 1478 r. po 50 grzywien<sup>30</sup>. Od 1474 r. do dzierżenia Czorsztyna został dopuszczony krewniak Jakuba Feliks Paniewski, który już wtedy uzyskał zamek z dobrami dożywotnio, a następnie otrzymał dzięki zapisom królewskim następujące sumy: w 1476 r. 300 grzywien, w 1477 r. 100 grzywien, wreszcie w 1487 r. 450 grzywien<sup>31</sup>. Feliks, jako doświadczony dowódca wojskowy wysokiej rangi, nigdy nie rezydował dłużej w Czorsztynie. Uczestniczył przede wszystkim w licznych wojnach, i to zarówno przed przejęciem starostwa czorsztyńskiego, jak i po jego uzyskaniu. Początkowo dowodził oddziałami zaciężnymi na służbie u Macieja Korwina króla Węgier, odznaczając się w bitwie z Turkami pod Sawą w 1463 r. Od 1466 r. kontynuował karierę wojskową w wojskach Kazimierza Jagiellończyka, uczestnicząc jako dowódca jazdy zaciężnej w oblężeniu Chojnic w końcowym okresie wojny trzynastoletniej z zakonem krzyżackim. Brał też udział w wojnie z Maciejem Korwinem o Śląsk w 1474 r., przy szturmie Barwałdu w 1477 r., wreszcie

<sup>29</sup> Dok Pol, t. 2, nr 226; AP w Krakowie, Księgi ziemskie czchowskie, 4, s. 408, 459; *Rachunki królewskie z l. 1471–1472 i 1476–1478*, oprac. S. Gawęda, Z. Perzanowski, A. Strzelecka, Wrocław 1960, s. 49; F. Kiryk, *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław 1967, s. 72; F. Sikora, *Pieniążek Prokop z Krużlowej zwany Krużłowskim h. Odrowąż (zm. 1456) starosta sądecki*, PSB, t. 26, 1981, s. 105–106.

<sup>30</sup> MS, t. 1, nr 751, 773; Materiały do tomu 5 kodeksu dyplomatycznego Małopolski, rps Biblioteki PAU i PAN w Krakowie, teczka O nr 82, 94; K. Fedorowicz, *Dostojnicy i urzędnicy świeccy województwa krakowskiego w l. 1374–1506*, AKH, t. 8, Kraków 1898 (dalej Fed.), s. 116; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czorsztyn*, SHGK, cz. 1, z. 3, s. 474.

<sup>31</sup> W. Szelińska, J. Tomaszewicz, *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, część 1, Kraków 1975, nr 639; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum...in Archivo Regni in Arce Cracoviensi...per commissarios...confectum*, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 213; KDMp, t. 5, teczka O nr 81; MS, t. 1, nr 1843.



w obronie kresów wschodnich przed Tatarami od 1482 r., uzyskując w 1485 r. stopień hetmana wojsk zaciężnych królewskich. Zmarł w 1488 r. i został pochowany w Poznaniu w kościele Dominikanów<sup>32</sup>.

Po śmierci Feliksa król utrzymał jego pięciu synów: Aukta (Adaukta, Zbożnego), Jana Jandę, Jakuba, Więclawa i Jerzego w posiadaniu starostwa czorsztyńskiego, jak też starostw: żydaczowskiego, stryjskiego i dolińskiego, jednak już po pewnym czasie nowy król Aleksander (1505) zezwolił czterem z nich na wykup od brata Więclawa przynależnej jemu części starostw. Z 1508 r. pochodzi zezwolenie króla Zygmunta I Starego dla Aukta z Paniewa, tenutariusza czorsztyńskiego, na wykup z rąk Barbary wdowy po Janie Wojnowskim wsi Dębno i Ostrowsko, przynależnych od dawna do tego zamku. Od 1516 r. całość dóbr czorsztyńskich przeszła w ręce jednego z braci – Jerzego, który dostał zezwolenie od króla na wykup wsi przynależnych do zamku od braci Adaukta, Jana i Jakuba, a ponadto zezwolenie na wykup wójtostwa w mieście Krościenku i sołectw we wsiach należących do zamku<sup>33</sup>.

Po dwudziestoletnim okresie zarządzania Czorsztynem przez Jerzego Paniewskiego król Zygmunt I zezwolił w 1536 r. na wykup starostwa przez Piotra Kmity z Wiśnicza wojewodę i starostę krakowskiego, a w dwa lata później wszystkie sumy zapisane dotychczas na Czorsztynie zebrał w jedną sumę obciążającą dobra, która wyniosła aż 2517 florenów i 10 groszy w monecie obiegowej i 550 florenów w zlocie. W zastawie u Piotra Kmity Czorsztyn pozostawał do 1553 r., czyli do jego śmierci. Jeszcze w tym samym roku król Zygmunt August zezwolił Walentemu Dembińskiemu kasztelanowi bieckiemu i burgrabiemu krakowskiemu na wykup zamku Czorsztyn z rąk Jana Małasyńskiego. Rok wcześniej Piotr uzyskał od króla dożywotnio na utrzymanie załogi zamku corocznie 20 grzywien i 25 cetnarów soli z żup bocheńskich. Nadanie to dwa lata później Zygmunt August powtórzył dla kolejnego zastawnika Czorsztyna Walentego Dembińskiego<sup>34</sup>. W 1571 r. starostwo przejął formalnie od Walentego Dembińskiego jego syn Jakub Dembiński, dworzanin królewski, który rezydował na zamku czorsztyńskim już w 1561 r. Po śmierci Jakuba w 1578 r. król zgodził się na wykupienie starostwa z rąk sukcesorów Dembińskiego przez Jana Sienieńskiego. Doszło do tego w 1585 r., kiedy Zygmunt Dembiński, syn Jakuba i kolejny starosta czorsztyński, ustąpił zamek z dobrami temuż Janowi<sup>35</sup>.

Na czele załogi zamkowej stał pierwotnie burgrabia, a później podstarości. Z lat 1499–1504 znany jest ze źródeł burgrabia Feliks Jelowski, który w 1502 r. uzyskał od króla Aleksandra Jagiellończyka z uwagi na obowiązek pilnowania zamku zwol-

<sup>32</sup> M. Michalewiczowa, *Paniewski Feliks z Paniewa h. Godziemba (zm. 1488)*, PSB, t. 25, 1980, s. 127–129.

<sup>33</sup> MS, t. 3, nr 2301; t. 4, nr 415, 10985–10986.

<sup>34</sup> MS, t. 4, nr 4304, 18112, 19092; t. 5, cz. 1, nr 1867, 2405; cz. 2, nr 5643, 6379, 6612, 6748, 7240; H. Kowalska, *Kmita Piotr z Wiśnicza h. Szreniawa (1477–1553)*, PSB, t. 13, 1967, s. 97–100.

<sup>35</sup> A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 4, Warszawa 1901, s. 208–209; H. Kowalska, *Sienieński Jan z Pomorzana h. Dębno (zm. 1598/1599)*, PSB, t. 37, 1996, s. 183–188; AP w Krakowie, Księgi grodzkie sądeckie, 20 s. 7–9.

nicie z wyprawy wojennej<sup>36</sup>. Kolejnym burgrabią podległym starostom czorsztyńskim z Paniewa był Jan Jelowski, poświadczony w 1515 r.<sup>37</sup> *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* i książka B. Gustawicza o Czorsztyńsku notują ponadto bez podania podstawy źródłowej burgrabiego Jana Mowskiego z Mowy (?) z 1516 r.<sup>38</sup> Jeszcze w XVI stuleciu pojawia się nowy urzędnik zarządzający zamkiem i dowodzący zamkową załogą, tj. podstarości czorsztyński. W 1536 r. poświadczony jest z takim urzędem Jakub Małaszyński, zwolniony wówczas od udziału w wyprawie wojennej przez króla Zygmunta I, w latach 1553–1554 występujący jako dzierżawca zamku<sup>39</sup>. Należy odnotować informacje zamieszczone we wspomnianym *Słowniku geograficznym* o Grzegorzu Sopskim (Szopskim ?) staroście w 1517 r. i Januszu synu Stanisława Janusza z Gnojnicy, podstaroście czorsztyńskim w 1536 r.<sup>40</sup> Wiadomości tych niestety nie można zweryfikować i potwierdzić poszukiwaniami w odpowiednich źródłach archiwalnych z tego czasu.

Kończąc powyższe rozważania o Czorsztyńsku należy stwierdzić, iż nasze uwagi i ustalenia są tylko przyczynkiem do poznania dziejów tej średniowiecznej przygranicznej warowni. Aby dać pełny obraz zamku i funkcjonowania społeczności zamkowej, konieczne są dalsze szczegółowe badania, zwłaszcza nad starostwem czorsztyńskim, traktowanym jako całość, czyli funkcjonujący samodzielnie organizm gospodarczy, oraz tenutą czorsztyńską rozumianą jako zbiór poszczególnych miejscowości i posiadłości przynależnych do zamku, a mianowicie: Dębna, Grywałdu, Hałuszowej, Kluszkowic, Krościenka, Maniów, Ochotnicy, Ostrowska, Sromowiec Niżnych i Wyżnych, Szczawnicy oraz Tylmanowej.

<sup>36</sup> Fed., s. 116; MS, t. 3, nr 497, 1786.

<sup>37</sup> *Decreta in iudiciis regalibus tempore Sigismundi I Regis Poloniae a 1507–1531 Cracoviae celebrata*, ed. M. Bobrzyński, SP, t. 6, Kraków 1881, nr 81.

<sup>38</sup> SG, t. 1, s. 872; B. Gustawicz, *Wycieczka*, s. 102.

<sup>39</sup> MS, t. 4, nr 18012; t. 5, cz. 2, nr 6379, 6612; SG, t. 1, s. 872.

<sup>40</sup> SG, t. 1, s. 872; B. Gustawicz, *Wycieczka*, s. 102.